

۱۳۶۸۲۹

دانشگاه تهران

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

عراق و نقض حقوق بشر نظامیان در جنگ هشت ساله

نگارش: علیرضا کاشفی راد

تحت نظر استاد: دکتر محمد جواد جاوید

استاد مشاور: دکتر خیرالله پروین

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته: حقوق بشر

زمستان ۱۳۸۸

۱۳۸۹/۳/۱۱

تعمیرات مزارک صلی بوز
تعمیرات

۱۳۶۸۳۹

دانشکده حقوق و علوم سیاسی
گروه آموزشی حقوق عمومی
گواهی دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

هیات داوران پایان نامه کارشناسی ارشد: علیرضا کاشفی راد
دوره رشته: حقوق بشر
با عنوان: عراق و نقض حقوق غیر نظامیان در جنگ هشت ساله
را در تاریخ: ۱۳۸۸/۱۲/۱۱

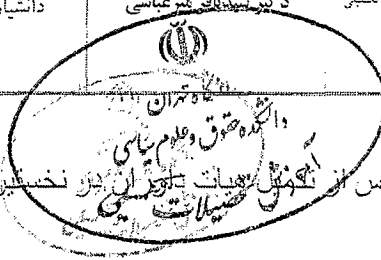
به عدد	به حروف
۱۹	نوزده

با نمره نهایی:

ارزیابی نمود.

علی

ردیف	مشخصات هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبه دانشگاهی	دانشگاه یا موسسه	امضاء
۱	استاد دانشیار استاد راهنمای دوره ۱ حسب مورد	دکتر محمدجوان جاوید	استاد ديار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۲	استاد مشاور	دکتر خیراله پروین	استاد ديار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۳	استاد داور ۱ با استناد مشاور دوره ۱	دکتر امیر حسین رنجبریان	استاد ديار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	
۴	استاد داور ۱ خارجی				
۵	سایده کمیته تخصصی ثبت نگاشتی گروه آموزشی:	دکتر مهدی باقر میر عباسی	دانشیار	دانشکده حقوق و علوم سیاسی	

تذکره: این برگه پس از اتمام هیات داوران در نخستین صفحه پایان نامه درج می گردد.

تقدیم به :

برادر شهیدم

و همه شهدای مظلوم دفاع مقدس

با تشکر و قدردانی از اساتید عالی مقام :

جناب آقای دکتر جاوید ،

جناب آقای دکتر پروین ،

و جناب آقای دکتر رنجبریان

و با سپاس از :

جناب آقای آهني ، کارشناس محترم مرکز ملی اسناد دفاع مقدس و

سرکار خانم پاکدامن ، کارشناس محترم مرکز اسناد ملی جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران

فهرست

۸	مقدمه.....
۱۵	بخش اول: حمایت از غیر نظامیان در حقوق بین الملل بشر دوستانه.....
۱۵	درآمد.....
۱۶	فصل اول: اصول کلی حمایت از حقوق غیر نظامیان.....
۱۷	گفتار اول: پیشینه تاریخی حمایت از غیر نظامیان.....
۲۰	گفتار دوم: منابع حقوق بشر دوستانه.....
۲۳	فصل دوم: محدودیت کاربرد تسلیحات.....
۲۴	گفتار اول: معیار ممنوعیت سلاح ها.....
۲۸	گفتار دوم: سلاح های متعارف.....
۳۲	گفتار سوم: سلاح های کشتار جمعی.....
۳۷	فصل سوم - ممنوعیت شیوه های خائنانه.....
۴۶	جمع بندی بخش اول.....
۴۸	بخش دوم: حقوق ساکنین سرزمینهای اشغالی و رفتار عراق.....
۴۸	درآمد.....
۴۹	فصل اول: حقوق ساکنین سرزمین های اشغالی.....
۴۹	گفتار اول: پیشینه تاریخی.....
۵۰	گفتار دوم: حقوق حمایت شده در سرزمین های اشغالی.....
۵۹	فصل دوم: رفتار عراق با ساکنین سرزمین های اشغالی.....
۵۹	گفتار اول: کیفیت تهاجم عراق و اهداف آن.....
۶۲	گفتار دوم: نقض حقوق ساکنین سرزمین اشغالی توسط عراق.....
۸۳	جمع بندی بخش دوم:.....
۸۵	بخش سوم: حمایت از مناطق و اهداف غیر نظامی و رفتار عراق.....
۸۵	درآمد:.....
۸۵	فصل اول - حمایت مقررات بین المللی از مناطق غیر نظامی.....
۸۶	گفتار اول: مصونیت مراکز مسکونی و شهرها.....
۹۰	گفتار دوم: مصونیت دیگر مراکز و اهداف غیر نظامی.....

۹۸	فصل دوم: حمله عراق به مناطق غیرنظامی
۱۰۱	گفتار اول: جنگ شهرها
۱۲۰	گفتار دوم: حمله به سایر اهداف غیر نظامی
۱۳۱	جمع بندی بخش سوم
۱۳۳	بخش چهارم: عراق و کاربرد سلاح های شیمیائی
۱۳۳	درآمد:
۱۳۵	فصل اول: مقررات بین المللی و سلاحهای شیمیائی
۱۳۵	گفتار اول: پیشینه تاریخی
۱۳۸	گفتار دوم - ممنوعیت کاربرد تسلیحات شیمیائی
۱۴۲	فصل دوم: عراق و تسلیحات شیمیائی
۱۴۳	گفتار اول: دستیابی عراق به سلاح شیمیائی
۱۴۸	گفتار دوم: بکارگیری جنگ افزار شیمیائی
۱۵۶	گفتار سوم: روند پیگیری حقوقی موضوع توسط ایران
۱۶۷	گفتار چهارم: نمونه هائی از حملات شیمیائی عراق
۱۷۹	جمع بندی بخش چهارم:
۱۸۱	نتیجه گیری
۱۹۱	منابع و مأخذ
۱۹۹	ضمائم:
۲۲۰	فهرست تفصیلی

مقدمه

امام علی (ع): «چنانچه شکست دشمن با اراده خدا محقق گشت، پس هیچ فرد در حال فرار را نکشید، جان هیچ مجروحی را نستانید، زنان را با آزار و اذیت تهییج نکنید...»^۱

یکی از قدیمی ترین نظریات در مورد جنگ، نظریه "جنگ حق" می باشد که از اواخر قرن شانزدهم بوسیله حقوقدانان مذهبی اسپانیولی جنبه اصولی یافته است. در این بینش، جنگ نه یک حادثه تلقی می گردد و نه یک واقعه، بلکه یک راه حل واقعی برای اختلاف بین دولت‌ها است. از نظر آنان جنگ در صورتی حق است که دارای چهار شرط باشد: الف- رسمیت...ب- آرمان حق طلبانه...ج- ضرورت...د- رفتار بحق در جنگ...^۲

یکی دیگر از نظریات در مورد جنگ، "جنگ تام یا تمام عیار" است که تحت نفوذ بینش-های سیاسی و پیشرفت تکنیکی ناشی از تحولات صنعتی موجودیت پیدا کرد. «در جنگ تام، متخاصمین قواعد حقوقی که آزادی عمل آنان را محدود می کند کنار می گذارند و سعی می کنند نیروی خود را در حد اعلی بکار برند تا اراده دشمن زائل گردد.»^۳

یعنی وقتی که پای جنگ و خونریزی به میان می آید، هدف و قصد دو طرف درگیر، استفاده از تمام پتانسیل و قوای موجود خود برای کشتن و نابودی طرف مقابل است. و طبیعتاً در

^۱ نهج البلاغه، نامه ۱۴: «فاذا كانت الهزيمة باذن الله فلا تقتلوا مدبراً ولا تصيبوا معروفاً ولا تجهزوا على جريح ولا تهيجوا النساء باذى»

^۲ روسو، شارل، حقوق متخاصمات مسلحانه، جلد اول، ترجمه سید علی هنجی، تهران: دفتر خدمات حقوقی بین المللی، چاپ اول، ۱۳۶۹، ص ۲۶.

^۳ همان، ص ۲۷.

هنگام نبرد، گریزی از کشتن و کشته شدن نیست. فلذا اینکه با چه کیفیت و شیوه ای دشمن را از پای دریاوریم چه اهمیتی می تواند داشته باشد؟ به عبارت دیگر «جنگ و تخصص، پایان ملاحظه و رعایت هر قانون و قاعده حقوقی است و با وقوع جنگ بین دو دولت دیگر نمی توان از آنها انتظار داشت که به قوانین و مقرراتی که در زمان صلح از راه توافق پدید آمده است، پای بند باشند.»^۱

پس از جنگ جهانی دوم این دیدگاه بوجود آمد که اصولاً جنگ یک پدیده غیرقانونی است. ممنوعیت جنگ در پیمان بریان کلوگ و منشور ملل متحد، عده ای از صاحب نظران و حقوقدانان را به این نقطه نظر رساند که به نظم و قاعده در آوردن پدیده ای که در منشور ملل متحد از اصل منع شده است کاری غیرمنطقی بوده و با روح منشور در تعارض است.

از دیدگاه این صاحب نظران و حقوق دانان، جنگ صرفاً یک جنایت محسوب می شد و جنایت را نباید تحت نظم و قاعده درآورد. برای جنایت یا باید مجازات تعیین کرد یا اینکه از وقوع آن جلوگیری بعمل آورد.^۲

وقوع جنگ های جدید در میان دولتها پس از جنگ جهانی دوم، عملاً به این دسته از اندیشمندان نشان داد که ممنوعیت توسل به زور، مندرج در منشور ملل متحد، هیچ کمکی به جلوگیری از بروز جنگ نمی کند و وقوع جنگ یک پدیده طبیعی در میان دولتهاست؛ لذا چاره ای جز قاعده مند کردن مخاصمات مسلحانه باقی نمی ماند. از طرفی بیشترین اقشاری که در مخاصمات مسلحانه آسیب می بینند، غیر نظامیان و بویژه زنان و کودکان می باشند که دورنگهداشتن ایشان از آتش جنگ همواره از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده است.

وجه تمایز حقوق بشر دوستانه از حقوق بشر مربوط است به پدیده ای به نام "جنگ". به این معنی که حقوق بشر دارای وسعت دامنه وسیع تری بوده و عبارت است از حقوقی که صرفاً به خاطر انسان بودن به ابناء بشر تعلق می گیرد و انسان «بما هو انسان» ذاتاً دارای آن حقوق می باشد. از آن جمله است، حق بر حیات، آزادی در گفتار و نوشتار و ...

^۱ صابری، هنگامه، خدمات اجراء در حقوق بشردوستانه، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول، ۱۳۷۸، صص ۱۱-۱۲.

^۲ رضایی، صالح، عراق و میزان پایداری آن به حقوق مخاصمات مسلحانه و بشردوستانه در جریان جنگ هشت ساله، در: نگین ایران (فصلنامه مطالعات جنگ ایران و عراق)، سال اول، شماره ۱، تابستان ۱۳۸۱، ص ۱۰۹.

اما حقوق بشر دوستانه ، مربوط است به شرایط جنگی ، اعم از اینکه این مخاصمات مسلحانه، داخلی باشد یا بین المللی . یعنی مقررات مربوط به شروع و حین جنگ و حتی پس از پایان آن. در این حوزه وظایف طرفین درگیر نسبت به یکدیگر و سایرکشورها و اتباع آنها اعم از نظامی و غیر نظامی، محدودیت های استفاده از ابزار آلات جنگی و شیوه های نبرد و ... مورد بحث قرار می گیرد.

جنگ ایران و عراق ۹۵ ماه (یک ماه کمتر از ۸ سال) یعنی تقریباً دو برابر جنگ جهانی اول و یک و نیم برابر جنگ جهانی دوم بطول انجامید.^۱ در ابتدای جنگ ، توان دفاعی کشور در حدی نبود که بتواند با هجوم سراسری در مرزهای غربی و جنوبی کشور مقابله کند و این واقعیتی بود که از چشم محافل بین المللی دور نماند و تماماً چهره نامطلوبی از وضعیت نظامی و دفاعی ایران ترسیم کرد.^۲

ارتش عراق در برخی مناطق حتی تا عمق یکصد و ده کیلومتری به پیش رفت و در مجموع منطقه ای به وسعت سی هزار کیلومتر مربع را به اشغال خود درآورد که روی هم ۱۰ شهر ایران را تشکیل می دادند. این شهرها عبارت بودند از: خرمشهر، سوسنگرد، بستان، مهران، دهلران، قصر شیرین، هویزه، نفت شهر، سومار و موسیان.^۳ در نوشتار بر آنیم تا ابعاد حقوقی نقض حقوق غیر نظامیان ایرانی در این جنگ را بررسی نمائیم .

۱- طرح مسأله

با بررسی اسناد بازمانده از جنگ ۸ ساله عراق علیه ایران ، موارد متعدد تجاوز آشکار رژیم بعثی به حقوق غیر نظامیان ، اعم از مردم بی دفاع ایران و حتی جمعیت غیر نظامی عراق به چشم می خورد . هرچند که تا کنون پژوهشگران زیادی تخلفات و جنایات جنگی رژیم بعثی را روایت

^۱ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ، راهنمای عملیات جنگ ۸ ساله ، تهران : چاپ سوم ، ۱۳۷۲ ، ص ۱۵ - ۱۳ .

^۲ منصور لاریجانی، اسماعیل، بررسی حقوقی - سیاسی تجاوز رژیم عراق به جمهوری اسلامی ایران، تهران : انتشارات تابان، ۱۳۷۶، ص ۱۳۰ .

^۳ زمانی، سیدقاسم، حقوق بشر دوستانه بین المللی اشغال سرزمین های ایران در جنگ تحمیلی، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهر دانش، ۱۳۸۰، ص ۴۵ .

نموده و کتب و مقالات ارزشمندی را از خود به جای گذاشته اند ، ولی وسعت جنایات این رژیم به حدی است که جا دارد بیش از این به ابعاد مختلف موضوع پرداخته شود . و در این راه اگر پژوهشگری موفق به استخراج حتی یک برگ سند از میان انبوه پرونده های راکد و انعکاس آن در متون قابل دسترس گردد ، بسیار مفید و در جای خود ارزشمند خواهد بود .

از جمله موضوعاتی که جا دارد که مورد مذاقه و کاوش بیشتری قرار گیرد ، موضوع نقض حقوق غیر نظامیان توسط رژیم بعثی عراق است . مردمان عادی و زنان و کودکان بی گناهی که هرگز در جنگ شرکت نداشته اند ولی آماج بی رحمانه ترین جنایات بشری ، آن هم در قرن بیستم واقع شدند.

۲- سؤال اصلی

ابعاد حقوقی نقض حقوق غیر نظامیان توسط عراق در جنگ ۸ ساله چه بوده و این مسأله در چه مقیاسی قوانین بین المللی را نقض کرده است ؟

۳- سؤالات فرعی

- طبق مقررات بین المللی نیروی اشغال کننده چه تکالیفی درمقابل ساکنین مناطق اشغالی دارد و آیا عراق در زمان اشغال بخشی هایی از اراضی ایران ، این مقررات را رعایت نموده است ؟
- آیا در جنگ میان دو کشور از سلاحهای ممنوعه همچون بمب های شیمیائی ، آتشزا و خوشه ای استفاده شده است ؟

- آیا حرمت اموال عمومی و خصوصی و نیز ابنیه فرهنگی ، تاریخی و مذهبی ، نهادهای هنری ، علمی و پیکره های تاریخی و میراث فرهنگی ، واحدهای پزشکی و دفاع ملی در طول جنگ رعایت شده ؟ و ...

۴- فرضیه اصلی

رژیم عراق در طول جنگ ۸ ساله با ایران تمامی اصول مسلم حقوق بشر دوستانه ، بویژه حقوق غیر نظامیان را زیر پا گذاشته و با استفاده از انواع سلاح های ممنوعه شیمیائی ، آتشزا و ... و بدون توجه به اصل تفکیک ، شدیدترین حملات را در مورد مردم بی دفاع شهرها انجام داده و

مرتکب جنایات متعددی نسبت به جمعیت غیر نظامی به خصوص زنان و کودکان و نیز اموال غیر نظامیان گردیده است.

۵- هدف پژوهش

در این نوشتار برآنیم تا ضمن بررسی اجمالی مقررات بین المللی در خصوص حمایت از جمعیت غیر نظامی در هنگام وقوع مخاصمات مسلحانه ، و با تکیه بر اسناد موجود، موارد نقض این حقوق را در طول جنگ تحمیلی عراق علیه ایران بررسی نمائیم .

۶- بررسی ادبیات موجود

در حوزه حقوق بشر دوستانه و نیز دفاع مقدس کتابها و مقالات زیادی به رشته تحریر درآمده و هم اکنون نیز مراکز پژوهش متعددی در حال تحقیقات پیرامون زوایای مختلف آن هستند ولی تلاش ما در این پژوهش، نگاهی جزئی نگر و دقیق تر به موضوع حقوق غیر نظامیان و بویژه نقض آن حقوق توسط رژیم بعثی در جنگ تحمیلی است که با تکیه بر اسناد مورد مطالعه قرار خواهد گرفت .

از میان کتب منتشره می توان به کتاب تقویم تاریخ دفاع مقدس توسط مرکز پژوهش های دفاع مقدس نیروی زمینی ارتش ج.ا.ا، دائرة المعارف دفاع مقدس توسط بنیاد حفظ آثار و ارزشهای دفاع مقدس ، حقوق بشر دوستانه در جنگ ایران و عراق نوشته آقای نعمت اله پور محمدی ، جنگ شیمیائی- تهدید فزاینده نوشته دکتر علایی ، مقالات مندرج در فصلنامه نگین ایران (فصلنامه مطالعات جنگ ایران و عراق) از انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ و ... اشاره نمود.

۷- روش و ابزار پژوهش :

در این پژوهش سعی شده است تا با استفاده از یک روش توصیفی ، ضمن ارائه تصویری از قوانین و مقررات بین المللی در مورد حقوق بشر دوستانه ، ضمن استفاده از آثار موجود در زمینه دفاع مقدس و نیز مراجعه به مراکز پژوهشی مرتبط با موضوع، همچون موزه و مرکز اسناد ملی جمعیت هلال احمر جمهوری اسلامی ایران ، مرکز ملی اسناد دفاع مقدس و ... ، اسناد مربوط به نقض حقوق غیر نظامیان ایرانی استخراج و نقض قوانین موضوعه در این راستا اثبات گردد .

۸- موانع و مشکلات

هرچند تعدد منابع و آثار منتشره خصوص دفاع مقدس، در بادی امر از مزایای این تحقیق به شمار می‌رود، ولی فی الواقع کار را بسیار مشکل تر نموده و به منظور احتراز از تکرار و نیز ضرورت ایجاد اثری متفاوت با آثار موجود، تلاش مضاعفی را می‌طلبد.

یکی از موانع این پروژه، محدودیت دسترسی به اسناد محرمانه جنگ تحمیلی است که متقاعد نمودن مسئولین ذیربط برای دسترسی و استفاده از این مطالب، مشکلات مخصوص به خود را داشته و البته همیشه مقرون به موفقیت نبوده است. هرچند عدم استفاده از اسناد طبقه بندی شده، موضوعی است که مستند به قوانین کشور بوده و عدم ارائه اسناد از سوی مسئولین کاملاً قابل درک است. به عنوان مثال کلیه اسناد وزارت امور خارجه، حداقل دارای طبقه بندی محرمانه بنوده و جهت انجام پروژه های مطالعاتی غیر قابل استفاده و حتی استناد می باشد. در مورد اسناد هلال احمر نیز به دلیل مقررات صلیب سرخ جهانی مبنی بر ممنوعیت انتشار اسناد با طول عمر کمتر از ۳۰ سال، محدودیت وجود دارد.

۹- توضیح مفاهیم کلیدی

- معاهدات چهارگانه ژنو ۱۹۴۹: معاهدات چهارگانه ژنو، مبنای اصلی حمایت از حقوق بشر دوستانه را تشکیل می دهد و در آن هریک گروههایی از افراد را که در جنگ شرکت نداشته اند و یا از جنگ دست کشیده اند، مورد حمایت قرار می دهد. موضوع اولین معاهده، وضعیت مجروحان و بیماران جنگ های زمینی، معاهده دوم بحث وضعیت مجروحان و بیماران و غرق شدگان در جنگهای دریایی، معاهده سوم با موضوع رفتار با اسرای جنگی و بالاخره معاهده چهارم راجع به حمایت از افراد غیر نظامی در زمان جنگ می باشد.

- پروتکل های الحاقی (۱۹۷۷) ژنو: ۲ پروتکل اختیاری، منضم به معاهدات ژنو می باشد که حمایت از سکنه غیر نظامی در طول جنگ را پوشش داده و فی الواقع خلاء ناشی از فقدان قاعده برای حمایت از مردم غیر نظامی در هنگام مخاصمات مسلحانه را ترمیم نموده است.

- غیر نظامی: غیر نظامیان کلیه موجودات انسانی هستند که در قلمرو طرف های متخاصم به سر می برند و عضو نیروهای مسلح نیستند.^۱
- سلاحهای غیر متعارف: این دسته از تسلیحات که به نام سلاح های تخریب جمعی و یا سلاح های کشتار جمعی هم معروف هستند، به سلاحهایی اطلاق می شود که بدون رعایت اصل تفکیک باعث کشتار و تخریب وسیع می شوند. مثل بمبهای اتمی، شیمیائی، میکروبی، خوشه ای، آتش زا و ...
- سلاح های متعارف: جدا از مقوله جنگ افزار های کشتار جمعی و سلاح هائی که موجب تخریب وسیع محیط زیست و آثار وسیع می باشند، استفاده از مابقی سلاحها که به سلاح های متعارف معروف هستند نیز بی ضابطه نبوده و استفاده از گروهی از آنان طبق مقررات بین المللی محدود شده است.
- ضابطه هدف: هدف از جنگیدن محور و نابودی دشمن نیست. بلکه در جنگ باید دشمن را به مدد ابزارها و روشهای جوانمردانه تضعیف کرد تا پیروزی حاصل شود.
- ضابطه درد و رنج زائد: در برخی اسناد بین المللی استفاده از سلاحی که موجب درد و رنج زائد می گردد، ممنوع شده است.
- ضابطه تفکیک: ضرورت تفکیک بین نظامیان از غیر نظامیان و همچنین تفکیک بین اماکن و اشیاء نظامی از غیر نظامی معیار دیگری برای رعایت حقوق بشر دوستانه است.
- ضابطه تناسب: صدمات ناشی از یک حمله در مقایسه با مزیت نظامی مستقیم و قطعی که از آن حمله انتظار می رود، نباید بیشتر باشد.
- ضابطه محیط زیست: استفاده از وسایل یا روشهایی که به محیط زیست لطمه ای شدید، گسترده و طولانی مدت وارد کند ممنوع است.
- عراق: نام این کشور در متن حاضر مختصراً به جای عبارت «رژیم بعثی عراق» بکار رفته است.

^۱ ضیائی بیگدلی، محمد رضا، همان، ص ۱۲۱.

بخش اول :

حمایت از غیر نظامیان در حقوق بین الملل بشر دوستانه

درآمد :

در ابتداء بحث باید به این سؤال اساسی پاسخ داده شود که غیر نظامی کیست و چه افرادی در زمره غیر نظامیان قلمداد می شوند؟ طبق تعریف: «افرادی غیر نظامی محسوب می شوند که در هیچ یک از طبقات نیروهای مسلح مقرر در ردیف های ۱، ۲، ۳ و ۶ قسمت الف ماده ۴ کنوانسیون سوم ژنو و ماده ۴۳ پروتکل الحاقی جای نگیرند. اصل کلی در این زمینه این است که مردم غیر نظامی، چون در جنگ شرکت نمی کنند، به وسیله حقوق بین الملل مورد حمایت هستند و باید خارج از عملیات دشمن باشند»^۱ به واقع غیر نظامیان کلیه موجودات انسانی هستند که در قلمرو طرف های متخاصم به سر می برند و عضو نیروهای مسلح نیستند.^۲

ماده ۵۲ پروتکل اول ۱۹۷۷ ژنو، ضمن ممنوع ساختن حمله و اقدامات تلافی جویانه علیه اهداف غیر نظامی، تعریفی از اهداف نظامی و غیر نظامی ارائه می دهد. طبق این تعریف اهداف غیر نظامی اهدافی هستند که جزء اهداف نظامی نمی باشد.

در جنگهای مدرن قرن بیستم، جمعیت غیر نظامیان به همان اندازه نظامیان در معرض تهدید قرار داشته اند. در جریان جنگ جهانی دوم تقریباً ۲۴ میلیون غیر نظامی جان خود را از دست

^۱ روسو، شارل، همان، صص ۹۷-۹۶.

^۲ ضیائی بیگدلی، محمد رضا، همان، ص ۱۲۱.

دادند. در جنگ هایی که بعد از جنگ جهانی دوم در دنیا روی داده، غیرنظامیان ۸۰٪ کشته شدگان را تشکیل داده‌اند.^۱

با توجه به اینکه عموماً در جنگها، این غیر نظامیان هستند که علی‌رغم عدم دخالت در عملیات نظامی، بیشترین آسیب ها را متحمل می گردند ، لذا امروزه تلاش فراوانی برای حفاظت و حمایت از ایشان ، چه از نظر فنی و چه از نظر حقوقی به کار برده می شود تا از عوارض جنگ در امان بمانند.

حفاظت از مردم غیر نظامی ، در درجه اول به وسائل فنی ممکن است صورت گیرد : توزیع ماسک ، ساخت پناهگاه علیه حمله های هوایی یا بمباران های اتمی، انتقال مردم به مناطق دور از دسترس داخلی یا حتی به کشور بی طرف . اما این اعمال به علت غیر قابل پیش بینی بودن نوع حمله دشمن ، وسعت احتیاجات مردم و احتمالاً در اختیار نداشتن وسائل حمل و نقل که در درجه اول باید در اختیار نظامیان قرار گیرد ، دارای آثار محدودی می باشد.^۲

حمایت حقوقی، از دیگر روش های حفاظت از جمعیت غیر نظامی است و عمدتاً در معاهدات ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل های الحاقی ۱۹۷۷ به آن پرداخته شده است که در جای خود مورد بررسی قرار خواهد گرفت .

فصل اول: اصول کلی حمایت از حقوق غیرنظامیان

بررسی مقررات مندرج در کنوانسیونها ، پروتکل ها و موافقتنامه های بین المللی، قواعد و قوانین عرفی و سایر منابع حقوق جنگ، بیانگر این امر است که محدود نمودن عملیات جنگی به میدان نبرد و کاهش زیانهای وارده به غیرنظامیان ، از اصول اساسی در همه موازین بین المللی است . بعضی از این اصول مستقیماً مربوط به حقوق کسانی است که درجنگ شرکت نداشته و یا دیگرندارند،همچون اصل تفکیک نظامیان از غیر نظامیان بوده و برخی دیگر از این قواعد ، اصولی

^۱ معاونت فرهنگی و تبلیغات ستاد فرماندهی کل قوا ، حماسه مقاومت ، تهران : نشر سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ، ۱۳۶۸ ، ص ۷۷ .

^۲ روسو، شارل، همان، ص ۹۷ .

هستند که با هدف انسانی کردن جنگ بوجود آمده‌اند. نظیر اصل محدودیت استفاده از ابزارها و شیوه‌های نبرد.

گفتار اول : پیشینه تاریخی حمایت از غیر نظامیان

۱- قرن نوزدهم تا اوایل قرن بیستم :

اعلامیه ۱۸۵۶ پاریس که درباره قواعد جنگ دریایی است، سرآغاز حرکت جامعه بین-المللی به سمت تدوین مقررات «حقوق مخاصمات مسلحانه»^{*} و «حقوق بشردوستانه»^{**} به حساب می‌آید. اعلامیه مزبور، راهزنی دریایی را تحریم کرد و اموال اتباع دشمن را که با کشتی‌های بیطرف حمل می‌شدند، از هر نوع تعرض مصون اعلام کرد.^۱ برخی بر این عقیده‌اند که «پایه گذاری حقوق بشر دوستانه معاصر، مرهون کنوانسیون ۱۸۶۴ ژنو است ... این قوانین و عرف‌های جنگی مشتمل بر بیش از پانصد هزار معاهده دوجانبه، قواعد رفتاری، میثاق‌ها و متون دیگر بوده است.»^۲

پس از این کنوانسیون، اعلامیه سن پترزبورگ مورخ ۲۹ نوامبر ۱۸۶۴ راجع به ممنوعیت استفاده از گلوله‌های انفجاری کالیبر کوچک، اعلامیه نهایی کنفرانس بروکسل مورخ ۱۸۷۴ درباره مقررات و رسوم جنگ، عهدنامه‌های ۲۹ ژوئیه ۱۸۹۹ لاهه در مورد حقوق جنگ‌های دریایی و زمینی، عهدنامه ۱۹۰۴ لاهه راجع به مصونیت کشتی‌های بیمارستانی و عهدنامه‌های ۱۹۰۷ در مورد حقوق جنگ و بی‌طرفی از جمله اسناد بین‌المللی در زمینه حقوق مخاصمات مسلحانه به شمار می‌آیند.

۲- تحولات پس از جنگ جهانی اول :

جنایات جنگی بی‌شمار در جریان جنگ جهانی اول از جمله اتفاقات مهمی است که وجدان جامعه بین‌المللی را به شدت متأثر نمود و بشردوستان را به جدیت بیشتر در زمینه تدوین حقوق مخاصمات مسلحانه ترقیب نمود.

* Law of armed Conflicts.

** Humanitarian Law

^۱ ضیائی بیگدلی، محمدرضا، حقوق جنگ، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۴، ص ۸۰.

^۲ سیا رستمی، هاجر، حقوق بین‌الملل بشر دوستانه، پاسخ به سؤالات شما، تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۱، ص ۱۳.

عهدنامه واشنگتن مورخ ۶ فوریه ۱۹۲۲ در مورد تجدید سلاح های دریایی، پروتکل ژنو مورخ ۲۷ ژوئیه ۱۹۲۵ راجع به منع استفاده از گازهای سمی و خفه کننده، عهدنامه ۲۷ ژوئیه ۱۹۲۷ ژنو در مورد رفتار با مجروحان یا بیماران و سرنوشت اسیران جنگی، پروتکل لندن مورخ ۲۲ آوریل ۱۹۳۰ مربوط به قواعد جنگ دریایی، قرارداد ۱۹۳۵ راجع به حفاظت از ابنیه تاریخی و مراکز علمی و فرهنگی و هنری در زمان جنگ و پروتکل لندن مورخ ۶ نوامبر ۱۹۳۶ در زمینه ممنوعیت حمله به کشتی های بازرگانی از سوی زیردریایی ها، حاصل تلاش بشر برای عدم تکرار فجایع جنگ جهانی اول به شمار می رود.

هرچند که این موضوع بیش از آن که موضوعی حقوقی باشد، دارای زمینه های سیاسی بوده و منافع سیاسی طرفهای درگیر و نیز حامیان منطقه ای و بین المللی ایشان، ضمانت اجرای آن را با موانعی روبرو نموده است؛ ولی به هر حال این تلاش ها در جای خود دارای اهمیت بوده و به عبارتی « دست کم توانسته است با رخنه کردن در صحنه های نبرد، از شدت وحشیگری در جنگ بکاهد. »^۱

۳- جنگ جهانی دوم و توجه به حقوق غیرنظامیان :

تلاش های جامعه بین المللی در مورد قاعده مند کردن مخاصمات مسلحانه و آثار ایجابی آن، باعث شد تا روند محدود سازی دولتها در پرتو اسناد بین المللی با سرعت بیشتری به مسیر خود ادامه دهد.

کنوانسیون های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ و پروتکل های الحاقی آن در ۱۹۷۷ در زمینه رعایت حقوق غیرنظامیان، کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه راجع به حفظ میراث فرهنگی در زمان جنگ، کنوانسیون ۱۹۷۷ در مورد ممنوعیت استفاده از تکنیک های تغییر محیط زیست، کنوانسیون ۱۹۸۱ درباره منع یا محدودیت استفاده از برخی سلاح های کلاسیک و نیز کنوانسیون ۱۹۸۸ در خصوص ممنوعیت تولید، انباشت و استفاده از مین های ضد نفر، نشان از عزم جامعه بین المللی در این خصوص دارد.

^۱ ضیائی بیگدلی، محمدرضا، همان، ص ۱۰.

از میان کنوانسیون های بین المللی متعدد و آراء بین المللی که مجموعاً حقوق بشر دوستانه بین المللی را تشکیل می دهند، معاهدات چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل های الحاقی آن در سال ۱۹۷۷ در مورد رعایت حقوق غیر نظامیان در زمان جنگ، از اهمیت ویژه ای برخوردار می باشند.

۱-۳ معاهدات چهارگانه ژنو و پروتکل های الحاقی :

معاهدات چهارگانه ژنو، هریک گروههایی از افراد را که در جنگ شرکت نداشته اند و یا از جنگ دست کشیده اند، مورد حمایت قرار می دهد. موضوع اولین معاهده، وضعیت مجروحان و بیماران جنگ های زمینی، معاهده دوم بحث وضعیت مجروحان و بیماران و غرق شدگان در جنگهای دریایی، معاهده سوم با موضوع رفتار با اسرای جنگی و بالاخره معاهده چهارم راجع به حمایت از افراد غیر نظامی در زمان جنگ می باشد.

معاهدات چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو با عنایت به تجربیات جنگ جهانی دوم تدوین شد و مقرراتی را در خصوص حمایت از قربانیان جنگ به تصویب رساند. ولی آنچه که در این معاهدات مورد غفلت واقع شد، حمایت از سکنه غیر نظامی در طول جنگ بود.

در سال ۱۹۷۷ کنفرانس دیگری در ژنو برگزار شد و با تصویب دو پروتکل الحاقی به قراردادهای چهارگانه ژنو، نه تنها خلاء ناشی از فقدان قاعده برای حمایت از مردم غیر نظامی در هنگام مخاصمات مسلحانه ترمیم شد، مهم تر از آن این که اصلی دیگر که نتیجه مستقیم اصل مصونیت جمعیت های غیر نظامی است، یعنی اصل تفکیک رزمندگان از اشخاص غیر نظامی و اهداف نظامی از مواضع غیر نظامی تایید و تصدیق گردید.^۱

اگر بخواهیم مهم ترین اصول حقوق بشر دوستانه، مندرج در معاهدات چهارگانه ژنو و پروتکل های الحاقی را ذکر نمائیم، باید به موارد ذیل اشاره کنیم:

- رعایت حریم افرادی که در جنگ شرکت نداشته اند یا از جنگ دست کشیده اند.

- برخورد انسانی و به دور از خشونت با اسرای جنگی و رعایت حقوق آنها.

^۱ افتخار جهرمی، گودرز، حقوق بشر دوستانه در آستانه قرن بیست و یکم، در: بررسی تحولات اخیر حقوق بشر دوستانه بین المللی (مجموعه مقالات)، کمیته ملی حقوق بشر دوستانه، تهران، ۱۳۸۲، ص ۴۱.

- محدودیت استفاده از شیوه ها و ابزار و آلات جنگی و خودداری طرف های درگیر از وارد آوردن صدمات و خسارات غیر لازم .

- تفکیک جمعیت غیر نظامی و اموال ایشان از افراد و اهداف نظامی و خودداری از هجوم کورکورانه به اهداف نظامی و غیر نظامی .

گفتار دوم - منابع حقوق بشر دوستانه :

در ادامه، ضمن برشمردن منابع حقوق بشر دوستانه ، به صورت اختصار اصول اولیه حقوق بشر دوستانه ، مندرج در مقررات بین المللی را برخواهیم شمرد . حقوق بشر دوستانه دارای منابع متعددی می باشد که البته از نظر اهمیت ، همه آنها در یک سطح نیستند . اگر بخواهیم به صورت مختصر اشاره ای به این منابع داشته باشیم ، موارد ذیل قابل ذکر خواهد بود :

۱- حقوق عرفی

عرف در ترمینولوژی حقوقی به معنای «شناختگی، معروفیت، نیکویی، بخشش، مشهور، عادت، آنچه در میان مردم معمول و متداول است» ذکر شده است.^۱ در لاتین گاهی به « Custom is another law » تعبیر می شود. بدین معنی که عرف به منزله قانون فرض شده است.^۲ «عرف عبارت است از تکرار عمل معین در مدت زمان طولانی ناشی از عادت و رسوم اجتماعی که به تدریج، خصوصیت الزامی و حقوقی یابد.»^۳

برخی از فرهنگ های حقوقی عرف را چنین بیان کرده اند: «عرف به معنای چیزی است که در ذهن شناخته شده و خردمندان آن را می پذیرند. البته، لازم نیست همه افراد یک قوم آن روش را داشته باشند تا عرف محقق گردد، بلکه اگر اغلب آنان دارای روش مذکور باشند، کافی است. از این رو، اگر آن روش در بین تمام افراد وجود داشته باشد آن را "عرف شایع" و در صورتی که بین اکثر افراد، نه تمام آن ها، وجود داشت به آن «عرف غالب» می گویند.»^۴

^۱ معین، فرهنگ فارسی، تهران : انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۰.

^۲ صمیمی کیا ، مسعودالظفر ، فرهنگ حقوق فارسی - انگلیسی، تهران : انتشارات هستی، ۱۳۷۳، ص ۲۵۲.

^۳ ضیائی بیگدلی، محمدرضا ، اسلام و حقوق بین الملل، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۶، ص ۴۰.

^۴ جعفری لنگرودی ، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، تهران : انتشارات کتابخانه گنج دانش، ۱۳۶۸، ص ۴۴۸.